

ENERGETIKA SANOATI TASHKILOTLARIDA RISKLARNI BOSHQARISH TAMOYILLARI

Abdixalilov Abdig'oppar Abdisattor o'g'li

*Bank Moliya akademiyasi - Loyiha boshqaruvi yo'nalishi
tinglovchisi (magistranti)*

Annotatsiya: Mamlakatimiz ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishda energetika sohasi yuqori salmoqlik hissasi bilan o'z o'rniga ega. Bugungi kunda energiya mamlakatlarning insoniy, iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishida muhim rol o'ynaydi.

Bu o'z navbatida energetika sohasida amalga oshirilayotgan loyihalar va mavjud sanota tizimlarida risklarni boshqarish muhim omil ekanligin talab etadi.

Energetika loyihalarida, risklarni boshqarishning samarali tizimi boshqarishning eng muhim vositalari bo'lib, ularni ishlab chiqish va amalga oshirish loyiha boshqaruvi bo'yicha yakuniy natijani belgilovchi eng muhim jihat hisoblanadi. Energetika sanoatidagi risklar muvaffaqiyatli aniqlash uchun ushbu jarayonda yuzaga keladigan xavflarni aniqlash va bartaraf etish kerak. Tashkiliy risklarni boshqarish kompaniyaga to'g'ri yo'nalishda harakat qilish va mo'ljallangan ko'rinishga erishish bilan bir qatorda o'zgarishlar va noaniqliklarni oldindan bilish imkonini beradi. Ushbu tadqiqot nega energetika sohasida risklarni boshqarish zarurligini o'rganadi.

Kalit so'zlar: *Risklarni boshqarish, risklarni tahlil qilish, risk omili, potensial hodisalar, strategik risklari.*

KIRISH

Jahonda mamlakatlar iqtisodiyotining barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashda energetika tarmog'ini rivojlantirish va yirik investitsion loyihalarni amalga oshirish va mavjud sanoat tashkilotlarini barqaror boshqarish ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Barcha loyiha va sanoat tashkilotlarida o'z biznes faoliyati davomida ko'plab risklarga uchrashi tabiiy hol. Bu risklarni tizimli va samarali boshqarish soha xodimlarining ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Ushbu borada muammolarni hal etish maqsadida mamlakatlar miqyosida strategik qarorlarni qabul qilish, sanoat tashkilotlarini texnik va texnologik jihatdan yangilash, ishlab chiqarish quvvatlarini modernizatsiyalash va zamonaviy innovatsion usullarni joriy etish asosida mamlakat iqtisodiyotining taraqqiy etishiga erishilmoqda.

ADABIYOTLAR SHARHI

Risklarni boshqarish - bu istalmagan hodisalarni oldindan bilish va ulardan qochishni rejalashtirish uchun ongli harakatlar orqali faoliyatning zararli ta'sirini kamaytirishga qaratilgan jarayon. Risklarni boshqarishni xavfni o'lchash yoki baholash, keyin esa risklarni boshqarish strategiyalarini ishlab chiqish jarayoni deb hisoblash mumkin. Umuman olganda, qo'llaniladigan strategiyalar xavfni boshqa tarmoqlarga o'tkazish, xavfdan qochish, xavfning salbiy oqibatlarini kamaytirish va ma'lum bir xavfning bir qismini yoki barchasini qabul qilishni o'z ichiga oladi. Shu bilan birga, agar xavflarni boshqarish potentsial muammolarni aniqlash va yechimlarni topish uchun muntazam ravishda amalga oshirilsa, u boshqa jarayonlarni, jumladan, tashkil etish, rejalashtirish, byudjetlashtirish va xarajatlarni nazorat qilishni osonlashtiradi. Ushbu sohada yuqori tajribaga ega bo'lgan loyiha menejeri loyihaning amal qilish muddati davomida kutilmagan hodisalarning oldini olishi mumkin. Bugungi kunda energiya jamiyatlarning insoniy, iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Energiya yakuniy iste'molda zarur bo'lgan ishlab chiqarish, tovarlar va xizmatlarning eng muhim omillaridan biri sifatida muhim iqtisodiy ta'sirga ega. Milliy hisoblardagi energetika sohasi statistikasi bu fikrdan dalolat beradi. Mamlakatimizning keying yillar uchun ishlab chiqqan loyihalariga ko'ra tarmoqda maqsadli ko'rsatkichlarga erishish maqsadida **3 mingga** yaqin yirik va hududiy loyihalar amalga oshiriladi;

– energetika sohasida hududlarda DXSH asosida umumiy quvvati **2,7 GVt**

bo'lgan qayta tiklanuvchi (*quyosh va shamol*) energiya manbalari ishlab chiqarishning yangi loyihalari ishga tushirilishi natijasida respublika iste'molchilarini barqaror energiya resurslari bilan ta'minlash darajasi yaxshilanadi;

– metallurgiya sohasida, to'liq ishlab chiqarish quvvatlarini ishga solish hamda boshqa tegishli tadbirlar orqali oltin tarkibli ma'danning yillik qayta ishlash hajmini **4 mln tonnaga** (*2023-yilda 2 mln tonnani tashkil etgan*) yetkazish hamda oltin ishlab chiqarish hajmini **4,4 foizga** o'sishi ta'minlanadi;

Energetika sanoatiga yirik investitsiyalarni qamrab olish va energetika sanoatida pul oqimlarining barqarorligini ta'minlash bilan bog'liq muammolar va muammolar risklarni boshqarish vositalaridan foydalanish zarurligini ochib beradi. Energetika sohasida risklarni boshqarish sohasidagi mavjud vositalarni va ular qanday ishlashini tushunish ushbu muammolarni arzonroq narxda hal qilishga yordam beradi. Risklarni boshqarish - bu hayot va biznesning barcha jabhalarida amaliy qo'llanilishi bo'lgan qiziqarli mavzu. Bugungi qiyin va notinch ishbilarmonlik muhitida ekologik va maishiy xavf-xatarlarga duchor bo'lish muqarrar. Loyiha muhiti bilan bog'liq ko'plab noaniqliklarni hisobga olgan holda, loyiha maqsadlariga erishish ehtimolini oshiradigan yirik, murakkab loyihalarda risklarni boshqarishdan foydalanish zarur. Shu nuqtai nazardan, risklarni boshqarish

jarayonida juda muhim bo'lgan omillardan biri bu loyiha bilan bog'liq risklarni xavf-xatarning muvaffaqiyatsiz tuzilishini loyihalash yondashuvi bilan aniqlashdir. Agar xavf-xatarni buzish strukturasi tashkilotning holatiga mos keladigan bo'lsa, loyihalar turi va tashkiliy tuzilmasi, risklarni rejalashtirish va aniqlash sohalarida risklarni boshqarish bo'yicha tadqiqotlar sodda, samarali va ishonchli tarzda amalga oshirilishi kerak.

Bir vaqtning o'zida tashkiliy risklar tashkilot uchun imkoniyatlarning o'sishi va ulardan foydalanishning eng muhim omili bo'lib, tashkilotning omon qolishi va barqaror faoliyat yuritishi uchun eng muhim tahdid deb hisoblanishi mumkin. Shu sababli, tashkiliy risklarni boshqarish biznesni tahlil qilishning asosiy mavzularidan biri sifatida tashkilotlarning e'tiborini tortishi va ularning faoliyati sifatida qabul qilinishi kerak. Bu borada sanoati rivojlangan iqtisodi ilg'or xorijiy mamlakatlar tajribasidan ma'lumki yetakchi menejerlar global tashkilotlarda samarali boshqaruvni yo'lga qo'yishga harakat qilishi muhim na'muna sifatida namoyon bo'lishi kerak.

Hozirgi vaqtda ko'plab energetika sanoati tashkilotlarda risklarni boshqarish uchun tegishli tashkiliy ishlar ko'rib chiqilmoqda. Risklarni boshqarishning asosi har qanday tashkilotning ajralmas vazifasi o'z aksiyadorlari uchun qiymat yaratish tamoyiliga asoslanadi va shu bilan birga tashkilotning katta direktori buni bilishi kerakki har bir kompaniya o'z biznes muhitida ko'plab noaniqliklarga duch keladi. Aksiyadorlar uchun kutilgan qiymatga erishish maqsadida ushbu noaniqlikning qancha qismini qabul qilishi va qanchasidan voz kechishi kerakligini hal qila olishi kerak. Ishbilarmonlik muhitidagi noaniqliklar ya'ni riskla imkoniyat yoki tahdid sifatida qaralishi mumkin. Shunday qilib, risklar odatda tashkilot uchun tahdid va imkoniyatlarni keltirib chiqaradi.

Tashkilot risklarni boshqarish jarayoni atrof-muhit va tashkilot ichidagi noaniqlik risklarini aniqlash va samarali boshqarish imkoniyatiga ega bo'lish maqsadida tashkil etilgan. Ushbu sanoatning xatarlari asosan past chastotali va juda yuqori intensivlikdir. Xavfsizlik standartlarini ko'rib chiqish, takomillashtirish, xavfsizlik bo'yicha ta'lim va madaniyatni oshirish va boshqaruvni nazorat qilish jarayonlarini takomillashtirish yo'qotish ehtimolini kamaytirish uchun xavflarni boshqarish strategiyasining bir qismi bo'lishi mumkin. Boshqa tomondan, sanoatga investitsiyalar va xavflarni keltirib chiqaradigan yaqin va uzoq muhitdagi o'zgarishlar, shuningdek, qonunlar, qoidalar va raqobatchilarning tazyiqlari tufayli menejerlarning tavakkalchilik bilan bog'liq javobgarligining ahamiyati oshdi.

Shu sababli, sohada samarali risklarni boshqarish strategiyasini qo'llash juda muhimdir. Risklarni boshqarish strategiyasidan ishonchli jarayon sifatida foydalanish sanoatda eng yaxshi daromad keltirishi mumkin. Shuning uchun barcha kompaniyalarda risklarni boshqarish dasturlariga ustuvor ahamiyat berilishi kerak. Tashkilot risklarni

boshqarishning samaradorligi uni doimiy nazorat qilish va bartaraf etish choralari ni takrorlashdir.

Energetika sanoati tashkilot risklarni boshqarish tashkilotdagi loyiha yoki normal jarayon davomida bo'lishi mumkin. Yetakchi tashkilotlarning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, tashkilotdagi uzluksiz jarayon sifatida risklarni boshqarishga duch kelish va uni qisqa muddatda yanada kuchliroq bajarish uning samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Chunki tashkilot risklarni boshqarish kurslari keyingi kursda olingan bilim va tajribani oshiradi va uning samaradorligi indeksini oshiradi. Oxirgi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, risklarni boshqarish samaradorligi takroriy takrorlash bilan sezilarli darajada oshadi, shuning uchun yiliga uch va undan ko'p marta takrorlashda samaradorlik indeksi 92% va uning yiliga bir marta ishlashi tufayli samarasizlik indeksi 56% va uning to'satdan tajribasi tashkilot taxminan 89% ni tashkil etgani tahlil qilingan. Tashkilot risklarni samarali boshqarish tashkilotda yangi imkoniyatlarni ta'minlashni talab qiladi. Xususan, kompaniyalar o'zlarining tashkiliy tuzilmalarining an'anaviy chegaralaridan tashqari atrof-muhitga qarashlari kerak. Bu shuni anglatadiki, hozirgi vaqtda atrof-muhit tahlili va to'plangan ichki ma'lumotlarga ko'proq e'tibor berish kerak. Bu, shuningdek, tashkilot ichidagi va tashqarisidagi tushunchalardan o'rganish mexanizmini oshirish va yanada boy ma'lumotlarga ega bo'lgan qarorlar qabul qilish va yondashuvlarni ishonch bilan amalga oshirish uchun sanoatni oshirishni anglatadi. Strategik risklarning samaradorligini boshqarish kompaniyalarning strategik maqsadlariga erisha olmasliklarini oldini olishdan tashqariga chiqadi va ularga o'zgaruvchanlik natijasida yuzaga keladigan muhitning kelajakdagi potentsial afzalliklarini ochib beradi. Tashkilot risklarni boshqarish firmaning raqobatbardoshligini oshiradi va tashkiliy ijodkorlik va innovatsiyalarni rag'batlantiradi. Muvaffaqiyatli korporativ rahbarlar strategik risklarni boshqarish jarayonini mamnuniyat bilan qabul qilishlarining barcha sabablari ham shular hisoblanado. Shunday qilib, tashkilot risklarni boshqarish konseptsiyasi ma'lum bir strategiyaning muvaffaqiyatsizligi sabablarini tan olishga e'tibor qaratish bilan cheklanib qolmaydi, balki tashkilot samaradorligini ta'minlashning bir usuli hisoblanadi. Bugungi kunda biz strategik boshqaruv tsiklida tashkiliy risklarni boshqarishni institutsionalizatsiya qilgan va integratsiyalashgan ko'proq tashkilotlarni ochmoqdamiz va ularning bu boradagi harakatlari o'z samarasini berishi muqarrar.

Deloitte guruhi tomonidan o'tkazilgan tadqiqotga ko'ra, endi korporativ rahbarlarning 61 foizi tashkilotdagi risklarni boshqarish jarayonining eng kam foydasi ko'proq strategik maqsadlarni ta'minlash bo'lganiga ishonishadi, ammo risklarni boshqarishning eng katta foydasi mavjud qadriyatlar va imkoniyatlarni himoya qilishda bo'lgan, yangi imkoniyatlardan foydalanish. Tadqiqotlarga ko'ra, obro' (reputatsiya) riski strategik

riskning eng muhim sohasidir. Bugungi kunda texnologiya strategik riskning muhim yo'nalishlaridan biri sifatida ham ko'rib chiqiladi, shuning uchun tashkilotlarning 53% dan ortig'i texnologiya rag'batlantirishlari va uning uzilishlari ularning hozirgi biznes modeliga tahdid solishi mumkinligini ta'kidlashadi. Strategik risklarni samarali boshqara olmaydigan va ekologik imkoniyatlarni o'zlashtira olmaydigan sanoat tashkilotlari raqobatchilar tomonidan shakllantirilgan kelajakning potensial qurbonlari bo'ladi. Risklarni boshqarishning an'anaviy usuli asosan yetakchi moliyaviy ko'rsatkichlarni tahlil qilish va qonunchilikdagi o'zgarishlarga e'tibor qaratishga asoslangan edi, garchi bu masalalarga e'tibor hali ham mavjud va muhim bo'lsa-da, ammo moliyaviy risklarga e'tibor ko'proq o'tmish va reaksiyaga bog'liq. Samarali risklarni boshqarish tizimi kelajakda biznes va energetika bozorida buzilishlar natijasida yuzaga keladigan risklarga ko'proq e'tibor qaratadi, tashkilot raqobatda yetakchi bo'lishdan tashqari, biznes risklari bilan kurashishda ham yetakchi hisoblanadi.

Strategik risklar - bu tashkilotning strategik qaroriga eng katta ta'sir ko'rsatadigan yoki ular natijasida qarorlar qabul qilinadigan xavflar. Shuning uchun ular boshqa xavf turlariga nisbatan tashkilotning joriy va kelajakdagi faoliyatiga chuqurroq va kengroq ta'sir qiladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, energetika sanoati tashkilotlari risklarni boshqarish kompaniyaga hodisalar, o'zgarishlar va noaniqliklarga to'sqinlik qilmasdan to'g'ri yo'nalishda harakat qilish va mo'ljallangan ko'rinishga erishish imkonini beradi. Xatarlarni baholash - bu risklarni boshqarish vositasi bo'lib, u risklar potentsialini o'rganish va ularni kamaytirish uchun investitsiyalar to'g'risida qaror qabul qilish uchun ishlatilishi mumkin. Neft va gaz va energetika sanoatining ulkanligi, kapitalning katta hajmi, keng tarqalgan xavf-xatarlar va ushbu sohalarda ishlaydigan odamlarning ko'pligi doimo xavfsizlik bo'yicha mutaxassislar va manfaatdor tomonlarning diqqat markazida bo'lib kelgan.

Sanoat tashkilotida risklarni boshqarish samaradorligini oshirishning eng samarali usuli bu uni tashkilotdagi qo'llab-quvvatlash jarayonlari to'plamidagi jarayon sifatida ishlab chiqish va buning uchun jarayon egasini aniqlash, ular tashkilotdagi risklarni boshqarish va yengillashtirish uchun javobgarlik vazifalarini ma'lum qilish. Ushbu sohada biznes menejerlariga rahbarlik qilish. Tashkilotda menejerlar ishtirokida risklarni boshqarish bo'yicha qo'mitalarni shakllantirish va yuqori rahbariyatga kelajakdagi risklar to'g'risida hisobot berish - muvaffaqiyat darajasi yuqori baholangan jarayonni boshqarishning boshqa usullaridan foydalanishdir. Tashkiliy tavakkalchilik bilan qanday kurashish to'g'risida qaror qabul qilish odatda yuqori boshqaruvning kundalik va doimiy

qarorlarida aks ettirilgan strategik qarorlar qabul qilishning bir turi hisoblanadi. Shu sababli, yuqori darajali menejerlarning tashkilot uchun kutilayotgan xatarlarni chuqur tushunishi va uni barcha boshqaruv xatti-harakatlarida umumlashtirishi risklarni boshqarish samaradorligining kaliti bo'ladi. Ushbu xususiyatga erishish uchun yuqori darajali menejerlar xavflarni aniqlash, tahlil qilish va miqdorni aniqlash jarayonida ishtirok etishlari kerak. Shuni ta'kidlash kerakki, mutaxassislar tomonidan xavfni tahlil qilish va uni risklarni boshqarish madaniyati bo'yicha bosh rahbarga taqdim etish ularning boshqaruv xatti-harakatlarida institutsionalizatsiya qilinmaydi. Risklarni boshqarishning tabiati tashkilotlar va menejerlarni kelajakdagi tavakkalchilik rolini o'z zimmlariga olishga majbur qiladi. Risklarni boshqarish ushbu maqsadga erishishda turli nuqtai nazardan, jumladan, "nima bo'lmasligi kerak" kabi rol o'ynashi mumkin. Biz strategik fikrlashda harakat qilishimiz, xavflarni aniqlash va baholashda muvaffaqiyatning asosiy omillariga e'tibor qaratishimiz va har qanday vaqtda risklarni boshqarishning turli usullarining nisbiy afzalliklaridan foydalanishimiz, risklarni boshqarish bilan shug'ullanadigan ijrochi agentlarning tashabbuslaridan har tomonlama foydalanishimiz kerak. Vaqt va imkoniyatlarni behuda sarflashning oldini olish, maqsad funksiyasini maksimal darajada oshirish uchun eng yaxshi riskni baholash va boshqarish usulini tan olish va tanlash bo'yicha izchil ishlarni olib borishimiz kerak. Yuqori darajadagi risklarni boshqarish strategiyasini qabul qilish, ayniqsa, samaradorlik nuqtai nazaridan muhimdir. Potensial xavflarni aniqlamasdan va baholamasdan sanoatda asosiy qarorlarni qabul qilish mumkin emas. Shu sababli, potentsial xavf omillarini aniqlash va ulardan to'g'ri foydalanish usullari bilan tanishish xavfsizlik va atrof-muhitni boshqarish tizimlarini joriy etish va qo'llab-quvvatlash va ularning xarajatlarini kamaytirish va tegishli javob berish va o'z vaqtida javob berish imkoniyatlarini ta'minlash faoliyati muhim omili hisoblanadi. Tizimlarning murakkabligi bilan an'anaviy va an'anaviy usullar yordamida tarqatish, intensivlik va noaniqlikka ta'sir qiluvchi xato manbalari va o'zgaruvchilarni aniqlash oson emas. Shuning uchun ma'lum bir ishonch darajasiga erishish va tizimning noaniq ishlashini aniqlash yangi baholash usullaridan foydalanishni talab qiladi. Bugungi kunda risklarni boshqarish menejmentning asosiy vazifasidir, chunki menejerlarning ko'pgina asosiy qarorlari risklarni boshqarish doirasida qabul qilinadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. A. Samimi, S. Zarinabadi and M. Setoudeh, Safety and Inspection for Preventing Fouling in Oil Exchangers. International Journal of Basic and Applied science, Indonesia, (2012) 429-434.
2. Progress in Chemical and Biochemical Research. 2020, 3(2), 140-146.
3. Iqtisodiy Taraqqiyot va tahlil ilmiy elektron jurnali.
4. O'zbekiston Respublikas Iqtisodiyot va Moliya vazirligi Byudjetnoma hisoboti.